

Mulder, G.P., Appelsche in  
de 18de eeuw

Naarden, jan. 1967

In ons vorige opstel vertelden we iets over allerlei vreemde bezoekers aan Appelscha in de 18de eeuw. Ditmaal willen we ons bezighouden met enkele zuiver plaatselijke aangelegenheden, waarbij wederom onze bron van inlichtingen zijn de "kas"-boeken van de Appelschaster diakenen.

De ontvangsten van de diakonie vallen in het algemeen onder 3 verschillende categoriën.n1:

1. regelmatig, ieder jaar of half jaar terugkerende posten, zoals bijvoorbeeld bijdragen van de diakonie van Oosterwolde (de kerk van Appelscha behoorde in die tijd onder die van Oosterwolde), huren en renten.
2. incidentele baten, zoals ontvangsten bij begrafenissen, legaten, giften, etc.
3. toevallige ontvangsten.

Tot de laatste behoort bijvoorbeeld zoiets: "den 1 Mertius (=maart) 1730 ontfangen van Otte James twe st (= twee stuiver) voor een vrimt schapien dat onder App koppel geweest is dat hij van die boeren gekoft heeft voor twe st. die hij aen de armen geven". (We merken hierbij op, dat men in de 18de eeuw gewoonlijk "die" schreef, waar wij "de" zouden schrijven, en verder is het duidelijk, dat onze diaken zich heeft vergist als hij zegt "van die boeren gekoft"; hij bedoelt natuurlijk "aen de boeren verkoft", want anders is de hele post onzin). Wel een echt "vreemd" schaepje, dat maar twee stuiver opbracht! Dat was anders op 26 oktober 1796, toen Albert Jans noteerde: "ontfangen voor een afgewaelt schapijn een somma 2gld 3 st ". Of op 22 december 1805: "ontfangen voor een verlopen schaep verkoft onder de boer (moet zijn: boeren) 9 stuyvers." Het is verleidelijk om veel meer van dergelijke interessante posten te vermelden, maar we moeten ons beperken, en dus nog slechts deze: Op 7 augustus 1735: ijck Geert Albers bekenne ontfangen te hebben yut handen van Lense timmens (=Tymens) een gulden en vijf stu. voor ecken knippels". Men vraagt zich wel af, waarvoor die eiken knuppels wel moesten dienen.

Onder de incidentele ontvangsten komen die, welke betrekking hebben op overlijden en begrafenissen verreweg de grootste plaats in. In sommige jaren zijn het zelfs de enige geboekte ontvangsten. Het blijkt uit deze verantwoordingen dat het in de 18de eeuw gebruik was dat bij een begrafenis op het kerkhof gelden werden gecollecteerd, die dan aan de diakonie werden afgedragen. Merkwaardig is het echter, dat we voor het eerst van deze ontvangsten horen in 1764. In dat jaar is Jan Jans diaken en op 17 april boekt hij: "ontfangen op het kerkhof by de begraffenis van Jan Lamberts de zom van agttien stu. en vier pen. (=penningen)". Vanaf deze datum komen we deze posten geregeld tegen, en ze zijn dan ook zeer waardevol, omdat de officiële overlijdensregisters uit deze eeuw niet meer bestaan, en we hieruit toch nog veel gegevens kunnen vinden. De ontvangsten bedragen variëren nogal, hetgeen wel verband zal houden met de maatschappelijke welstand van de familie. Zo vinden we op 13 januari 1769 deze: "ontfangen op 't kerkhof by de begraffenis van een kint de ouders mij unbekent één stuyver", en op 25 oktober 1770: " by de begraffenis van Jantjen Jansz van de Bult de somma van 3 guld 6 st." Na 1778 wordt ook meermalen melding gemaakt dat het ontvangen bedrag afkomstig is uit een collecte-schaal, die men dan "becken" of "bekking" noemt. Daarbij zijn er twee, die om nog een andere reden interessant zijn, want terwijl de plaatsnaam in de regel "Appelsche" of "Appelscha" is - een enkele keer ook "Appels", en soms zelfs afgekort tot "App" - vinden we in 1778 tweemaal "Appelschene", wat we later nergens meer zijn tegengekomen. Op 6 Maart van dat jaar noteert diaken Sake Bartels: "ontfangen tot Appelschene yut de Beeken (verkeerd gespeld voor: Becken) van wegens folker jans van Smilde by syn begraffenyse de somma van dus ~~xxx=xxx(=xxx)gld(=xxx) 0-19". En op 24 april d.a.v.: "ontfangen tot Appelschene yut de Becken van Marten Poppes begraffenis de somma van dus 2-11-0 (dwy 2gld 11st).~~

Een veel belangrijker bron van inkomsten vonden de diakenen echter in iets geheel anders, het z.g. "lijklaken". Voor het eerst vonden we dit vermeld op 7 augustus 1735 waar we lezen: " ontfangen voor heet (m.z. Het) licklaken elf stu. "Wat dit precies voor een kleed is geweest, weten we niet, maar we krijgen er toch wel enig idee van, als latere diakenen het wat uitgebreider opschrijven. Zo bv op 20 april 1743: "ontfangen van de erfgenamen van Wilt James van het Laaken dat over het Lijk is geweest de somma van seven twintigh stuyvers acht penn." En op 26 mei 1743: "ontfangen van de erfgenamen van Jan Albers dat sy aen de armen (de woorden "gegeven hebben" ontbreken) van het Laaken dat over het Lijk van hem geweest is de somma van vijf cro (=cardli) guld." Vermoedelijk is hier dus sprake van een kleed, eigendom van de kerk, dat werd gebruikt

om tot aan de begrafenis over de kist gelegd te worden, en waarvoor een bepaald bedrag was verschuldigd, afhankelijk van de maatschappelijke welstand van de overledene.

Tenslotte nog enkele vaste, regelmatig terugkerende ontvangsten. De interessantste hiervan heeft betrekking op een stuk (js?) land, dat "Foppe Jans acker" wordt genoemd. Niet duidelijk wordt hoe groot deze "akker" was, waar hij lag, en of hij eigendom was van de kerk, of dat de oorspronkelijke eigenaar een schuld (obligatie?) aan de kerk had, waarvoor jaarlijks een bepaalde hoeveelheid rogge als rente verschuldigd was. Zoals zal blijken, kan dit niet de gehele verklaring zijn, omdat oorspronkelijk, als we voor het eerst deze post tegenkomen, het bedrag gesplitst is in één deel wegens rente en een ander deel wegens landhuur. Latere diakenen, die blijkbaar ook niet meer weten hoe deze vork in de steel zit, maken die scheiding niet meer, en verantwoorden het geheel ~~Exatix~~ of als rente, of als huur.

We komen deze post voor het eerst tegen in 1730, als Wilt Jannes diaken is. Zijn aantekeningen lopen tot en met 17 oktober, en dan is er een hiaat; de volgende aantekening is van 5 maart 1732, en dan is Durk Hendriks diaken. In dit hiaat echter staat in een geheel andere hand bijgeschreven: "van de 3 schepel rogge te App sie 't groote diaconieboek". Wij hebben niet kunnen vinden wat er met dit "grote diaconieboek" kan zijn bedoeld, maar om de genoemde 3 schepel rogge gaat het. Op 5 maart 1732 noteert Durk Hendriks:

"De derdehalv (=2½) schepel rogge wegens intressen van de obligatie van Foppe Jans verschenen op Alderheiligen 1731 en gelijk (=tegelijk) een half schepel rogge wegens landhuur versch op Mei 1731 zijn door Albert Jacobs aan de diaeken voldaan, en sal te sijnen tijd gebliken waer de genoemde rogge door de diaeken is uitgekeert geworden."

Afgezien van het feit, dat we nu niet meer kunnen nagaan wat die "obligatie" van Foppe Jans is geweest, inx zijn de bewoordingen van deze boeking volkomen duidelijk. Het is ook uit andere aantekeningen zeer goed te zien, dat deze diaken met kop en schouders uitstak boven zijn latere ambtsbroeders wat taal en spelling betreft. Dit blijkt reeds duidelijk wanneer hij zijn ambtsperiode begint met het inschrijven van wat hij heeft overgenomen van zijn voorganger. Dat doet hij aldus: "Bi slot van rekeninge van mijn Antecessor (=voorganger) in officie (=ambt) Wilt Jannes ontvangen ...etc." Hoe latere diakenen, die minder waardig zijn met de pen, eigenlijk niet goed raad weten met deze post, moge blijken uit bv de volgende van 17 maart 1734: "De derdehalv scheppel rogge wegens in tressen van de obelgaese van foppe jans versch. op alder hiligen anno 1733 en is door Albert Jacobs aan diaeken voldaan en sal te sinner tit gebleeken waer die rogge gebleeven is door de diaeken het half scheepel rogge van lanthuir op meye van 1733 verscheenen is oock voldaan." Het staat er allemaal nog wel, maar men moet er wel even op studeren om er uit te komen. De post wordt ieder jaar geboekt, en in 1737 zien we dat niet langer de splitsing in rente en huur wordt gemaakt, maar dat de 3 schepel zonder meer worden geboekt als "intressen van de obelgaetie". (Ook dat moeilijke woord "obligatie" ondergaat een geleidelijke gedaanteverwisseling, totdat het tenslotte wordt geschreven als "obbelegaese", en daarna zelfs geheel verdwijnt). In 1749 zijn de "intressen" ook verdwenen en luidt de omschrijving: "drie schepel rogge van die acker van Foppe Jans te huire van een yaer", en aan het eind van het laatste boek in 1812 lezen we voor het laatst op 9 februari: "Ontfangen van Jan Jans Mulder voor drie schepel rogge seven gulden een stuyver van Foppe Jans acker".

Als laatste post hebben we bewaard een boeking die we voor de eerste keer tegenkomen in 1791, en dan vervolgens ieder jaar tot en met 1805, waarna hij weer verdwijnt. Op 1 maart 1791 boekt diaken Pieter Willems (Bcs): "Ontfangen van de Secretarus van Risen de somma van Agtyn Crolygulden van wegens cortjesgeldt dat ick hebbe ontfangen."

Wat was nu dat "cortjesgeldt"? In de Encyclopaedie vonx Friesland lezen we daarover: "De belastingpachters moesten sinds 1590 van iedere gulden der pachtsommen één stuiver betalen. Hiervan werd één blank (=ong. 3½cent) afgetrokken tot dekking van de verpachtingskosten, zodat er één cortje (ong. 1½ct) overbleef. Deze cortjes kwamen ten goede aan de armen. Tussen kerkvoogden als verzorgers der algemene armen en diakens was vaak strijd hierover, die de diakens meest verloren." Uit de diaconieboeken blijkt nu dat in de jaren 1791 t/m 1805 in Appelscha deze gelden ten goede kwamen aan de diaconie. Opvallend is wel het grote verschil tussen de jaarlijkse bedragen. Men vergelijkte: In 1791-1793 was het cortjesgeld 18 carolygulden; in 1794 was het 26 gulden; in 1795 20 gulden; in 1796: 19 gulden; in 1797 was het zéér groot: 44 gulden; in 1798 was het nog 22 gulden, maar daarna daalt het bedrag sterk, via 11,6,3,4 tot nog 5 gulden in 1805.

Als we bedenken dat ieder oortje één gulden van de pachtsom der belastingen vertegenwoordigde, dan betekent dit dat in 1797 de pachtsom ongeveer 3500 gulden bedroeg, hetgeen voor die tijd toch wel een enorm groot bedrag is.

Wij willen dit opstel beëindigen met het constateren van een merkwaardig feit: In 1795 luidt een aantekening van diaken A.J.Thiesinga op 27 januari: "Ontfangen van de Heer Grietman Blom een oortjesgeldt 20 guld." Maar op 29 januari 1796 schrijft dezelfde diaken: "Ontfangen van de Burger Blom het oortjesgeldt bedragende de somma van 19 guld." Moeten we hierin reeds de invloed zien van de Franse revolutie, dat in het ene jaar nog sprake is van de Heer Grietman Blom, maar in het volgende nog maar van de Burger Blom?

Naarden, januari 1967

G.M.